

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

130:2 • 2010

Om historieskrivning genom votering, finländsk historienationalism

Slutreplik

Av Lennart Andersson Palm

I en debattartikel i *Historisk tidskrift* 129:2 (2009) uppmärksammade jag det internationella historikeruppropet Liberté pour l'histoire. Åtskilliga framstående undertecknare kräver här ett upphävande av de lagar som på senare tid "begränsat historikerns frihet, sagt till denne under hot om rättslig påföljd, vad han eller hon bör söka och vad vederbörande bör finna, förestavat vilka metoder som skall användas och vilka gränser som gäller". I en fri stat skall "varken parlamentet eller domstolarna fastställa den historiska sanningen". I artikeln nämnde jag myndigheten Forum för levande historia som ett svenskt exempel på politisk styrning av historieskrivningen. Jag varnade också för det rambeslut som EU:s ministerråd fattade den 28 november 2008 med hänvisning till behovet av att bekämpa rasism och antisemitism. Det inbegrep bestämmelser som riskerar att pådyvla historikerna nya förbud som är oförenliga med deras yrke, däribland kriminalisering av offentligt förnekande eller förringande av folkmord, brott mot mänskligheten och krigsförbrytelser. Rambeslutet kan snart förvandlas till svensk lag.

Mina farhågor visade sig överraskande snabbt närmast profetiska. Den 11 mars 2010 erkände en majoritet i Sveriges riksdag, med de röd-gröna oppositionspartierna i spetsen, "folkmordet på armenier, assyrier/syriarner/kaldéer, pontiergreker, romare m.fl. i nuvarande Turkiet 1915–1919 [...]. Detta var kulmen på en lång rad attacker och massakrer på kristna, och de närmast utplånade den kristna civilisationen i området".¹

Beslutet illustrerar flera av farorna med historieskrivning genom politisk votering. För det första urvattnas folkmordsbegreppet, som allt oftare används i propagandistiska sammanhang och allt mer avlägsnar sig från ordalydelsen i 1948 års folkmordskonvention. För det andra är risken för rena faktafel stor. Förre ambassadören Ingmar Karlsson kunde till exempel visa att "folkmordet på de pontiska grekerna" i själva verket var ett "befolk-

1. Motion till riksdagen 2007/08:U377 av Mats Pertoft m.fl. (mp, s, kd, v).

ningsutbyte mellan Grekland och Turkiet som innebar att 1,3 miljoner i många fall turkspråkiga grekisk-ortodoxa, varav 130 000 pontiska greker, mellan åren 1922 och 1924 lämnade de områden i Anatolien där de bott i generationer. Samtidigt flyttade 500 000 muslimer, många med grekiska som modersmål, in från Grekland. "Folkomflyttningen" skedde i Nationernas Förbunds regi och med 1922 års fredspristagare Fridtjof Nansen som förhandlare." Det som föranledde utbytet var det krig som Grekland inlett mot turkarna 1919.² För det tredje hotas den fria historiska forskningen när den som ifrågasätter beskrivningarna per automatik förvandlas till "folkmordsförnekare", och därmed riskerar marginalisering och utfrysning. För det fjärde kan man fundera över om ett riksdagsbeslut av det aktuella slaget går att ta tillbaka och vad detta i så fall skulle innebära.

Det svenska riksdagsbeslutet ingår tydligt i ett internationellt sammanhang. Genom en flerårig kampanj från franska socialistpartiet är det nu risk att "fel åsikt" i Armenienfrågan kriminaliseras och straffbeläggs, till att börja med i Frankrike, därefter genom EU:s rambeslut i hela Europa. Processen framskrider förstås inte helt utan invändningar, inte ens i Sverige. Den svenska regeringen reagerade genom utrikesminister Carl Bildt, som hävdade att "Regeringens uppfattning förblir [...] att det är fel att fatta majoritetsbeslut i riksdagen om historiska förlopp och tragedier i olika delar av världen". Han tillade: "Och jag döljer inte att jag är oroad för en situation där vi med detta öppnar för att fatta riksdagsbeslut om komplicerade historiska skeenden också i andra delar av världen och de konsekvenser detta kan få för våra möjligheter att fortsatt verka för fred och försoning."³ Det Bildt och regeringen här hade i åtanke var sannolikt den konflikt med Turkiet som riksdagsbeslutet framkallade. Principiellt tycks man dock inte ha några invändningar mot politiserande historieskrivning, vilket de årliga 43 miljoner kronorna till Forum för levande historia klart visar. Men var finns historikerna i denna debatt? Frånsett ett par enstaka inlägg i pressen tycks de flesta vända bort blicken. Är tystnaden ett uttryck för att debattutrymmet redan krympt?

Ett visst meningsutbyte har dock ägt rum i *Historisk tidskrift*, där mina tidigare inlägg kommenterats av Jan Selling och Margaretha Mellberg (för-

2. Ingmar Karlsson, "Folkmordet som aldrig ägde rum", *Svenska Dagbladet* 3/4 2010, (http://www.svd.se/kulturnoje/understrecket/folkmordet-som-aldrig-agde-rum_4514557.svd, 23/4 2010).

3. Carl Bildt, "Politisering av historien skadar försoning", *Newsmill* 11/3 2010 (<http://www.newsmill.se/artikel/2010/03/11/politisering-skadar-f-rsoning>, 23/4 2010).

utom av föreståndaren för Forum för levande historia, Eskil Franck). Selling och Mellberg tycks, glädjande nog, vara överens om min huvudståndpunkt (jag noterar att bägge tillhör undertecknarna av historieuppropet mot Forum för levande historia⁴). Om Sellings artikel har jag inte mycket att säga; hans gliring om att jag relativiserar Förintelsen är dock lika förvånande som grundlös.

Mellbergs inlägg, som tar upp vad jag skrev om Forums syn på Finland, kräver en utförligare kommentar. Mellberg framför tre ståndpunkter:

1. Mitt påstående att Finland var bundsförvant till Nazityskland är felaktigt. Den samverkan som förekom var av annat slag och motiverar en annan beteckning än "bundsförvant"; Mellberg föreslår "medkrigförande". I modernare finsk historieskrivning framgår emellertid klart att hemliga förhandlingar fördes mellan Finland och Tyskland inför anfallet på Sovjetunionen. Under år 1940 tätnade förbindelserna. Tyskland gavs rätt att transportera trupper till Nordnorge via finskt territorium. Historikern Henrik Meinander skriver: "En omfattande samordning av ländernas militära styrkor företogs direkt och utmynnade i en allmän mobilisering av Finlands fältarmé tolv dagar före den tyska krigsförklaringen den 22 juni 1941". Redan i början av juni hade sex tyska divisioner intagit sina positioner i norra Finland, Luftwaffe tagit finska flygfält i bruk och en vecka före det tyska anfallet lade Finland och Tyskland gemensamt ut minor i Finska viken.⁵ Inte minst mineringarna visar att det var Finland som inledde fientligheterna, tvärs emot en allmänt spridd uppfattning att det var Sovjet genom de bombningar som följde på de finska aktiviteterna.

Mellberg lägger stor vikt vid att källmaterialet om den finska politiska ledningens avsikter är litet. Men att finnarnas samarbete med Tyskland skedde "papperslöst" bakom kulisserna är ju föga märkligt. Bakom detta låg för Finlands del inrikes- och utrikespolitiskt betingade taktiska överväganden, men sekretessen ändrar inte fakta. Dock fanns även formella avtal: I november 1941 anslöt sig Finland till den fascistiskt dominerade Antikominternpakten som innebar samarbete på alla plan mot Komintern. Naturligtvis var Sovjetunionen den huvudsakliga måltavlan. Att lägga så stor vikt vid apologetisk ordgymnastik som Mellberg gör – "medkrigfö-

4. <http://www.historieuppropet.se/undertecknare.htm> (23/4 2010).

5. Henrik Meinander, *Finlands historia: linjer strukturer vändpunkter* (Stockholm & Helsingfors 2007) s. 180 ff. Om de gemensamma tysk-finska förberedelserna, se dens., *Finlands historia. 4*, andra uppl. (Esbo 1999), s. 222f.

rande”, ”separatkrigförande” och så vidare – ter sig mot bakgrund av modern finsk historieskrivning som föråldrat. Professor Henrik Meinander har exempelvis inga problem med att använda ord som ”vapenbrödraskap” och liknande. Tilläggas kan att den överslätande semantiken har en viss tradition i finsk historieskrivning, där man exempelvis länge använde ordet ”Frihetskrig” om det blodiga inbördeskriget mellan röda och vita.⁶

2. Mellberg reagerar också på vad jag skrev om ”Storfinland” som ett finskt krigsmål. Hon menar att något Storfinland inte eftersträvades av statsledningen utan bara av de finska fascisterna. Att armén fortsatte tiotals mil in i Sovjetunionen och ockuperade områden som historiskt aldrig tillhört Finland, ”kan tillskrivas en sällsynt halsstarrig och politiskt omogen regering, som delvis agerade på eget bevåg utan riksdagens vetskap och på tvärs mot arméledningens sakkunskap. Motiven var emellertid inte erövring av Fjärrkarelen”, skriver hon. Men samtidigt uppger hon att den finska regeringens egentliga syfte var att ”erövrade områden i Karelen skulle kunna användas som pant vid framtida fredsförhandlingar” och att arméledningens syfte var att militärt säkra denna pant.

Men i just denna fråga har vi faktiskt svart på vitt: I sin dagorder vid fortsättningskrigets inledning skrev Gustaf Mannerheim, Finlands överbefälhavare:

under frihetskriget år 1918, gav jag Finlands folk på ömse sidor om vår östra gräns löftet att inte sticka in mitt svärd i slidan förrän Finland och Fjärrkarelen voro fria, Jag svor denna ed i den finska bondearmens namn, dess tappra män, och offerviljan hos Finlands kvinnor. I 23 år har Fjärrkarelen bidat infriandet av detta löfte [...]. Ett fritt Karelen och stort Finland stiger (nu) fram för våra blickar ur mäktiga världshistoriska händelsers svall [...].⁷

Det är minst sagt svårt att tänka sig att han sade detta helt i strid med den regering som tillsatt honom! Mellberg bortförklarar Mannerheims ord som ”hans personliga blomsterpoesi”. Den finska praktiken i området är dock talande: ryska ortnamn byttes mot finska, talrika finska folkskolor

6. Här omprövas den gängse berättelsen i Finland ”på löpande band”. Arbeten som Ylikangas och andras får ständigt efterföljare. Aapo Roselius, *I bödlarnas fotspår: massavrättningar och terror i finska inbördeskriget 1918* (Stockholm 2009) ger inte bara allt djupare inblickar i ”Frihetskrigets” länge dolda verklighet; här lyfts för övrigt även de hos oss närmast bortglömda blodiga finska anfällen på Sovjetunionen 1919 och 1922 fram.

7. http://www.mannerheim.fi/pk_askyt/pk3_41gif (25/4. 2010).

grundades, ett finskt gymnasium anlades i Petrozavodsk (Äänislinna) och jordutdelning förbereddes för finska kolonister.⁸ På senare tid har allt fler blickar riktats mot de tendenser till etnisk rensning som förekom, bland annat i form av internering av den ryska befolkningen i koncentrationsläger med extremt hög dödlighet. I sin dagorder skrev Mannerheim: "Den öst-karelska befolkningen skall behandlas vänligt, men försiktigt. Den ryska befolkningen skall fängslas och sändas till koncentrationsläger."⁹ Det är mycket svårt att se någon poesi i detta.

Nej, Mellbergs och den äldre finska forskningens pantteori övertygar inte.

3. Mellberg bestrider också mitt påstående att Finland deltog i belägringen av Leningrad. Men *Encyclopedia Britannica* skriver: "Belägringen av Leningrad (från 9 september 1941 till 27 januari 1944), utdragen belägring av staden Leningrad (Sankt Petersburg) i Sovjetunionen av tyska och finska styrkor under andra världskriget. Belägringen varade hela 872 dagar."¹⁰ Olika siffror förekommer om antalet offer, mest genom hunger, i den omringade staden: mellan 641 000 och 1 300 000 döda. Finska och tyska trupper hindrade tillförsel av förnödenheter över land, och via Finska viken stoppades alla transporter genom bland annat tysk och finsk minering. Den 18 januari 1943 öppnade sovjetiska styrkor en smal och försörjningsmässigt helt otillräcklig landkorridor till staden söder om Ladoga. I övrigt återstod bara transporter över denna sjö eller per flyg. Vintertid besköts "Livets väg" på isen över Ladoga av tyskt artilleri. Sommartid besköts sovjetiska transporter över sjön av krigsfartyg under finsk ledning. Detta uppfattar jag som det numera dominerande forskningsläget.

Likväl skriver Mellberg att i "finländsk historieskrivning samt för alla som är insatta i Nordens historia under andra världskriget" är det ett

8. Henrik Ekberg, "Finland som ockupationsmakt", i Meinander (1999) s. 246f. Jämför även Rytis storfinska kartprojekt i Henrik Arnstad "Finland ljuger om nazismen" (http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/finland-ljuger-om-nazismen_374506.svd, 25/4 2010) samt Meinander (1999) om bl.a. verket *Finnlands Lebensraum*. I denna erövringspropaganda deltog även historiker som Eino Jutikkala och Jalmar Jaakola. Se även generalmajoren i tyska överkommandot Warlimonts uppfattning om de finska målen 1941 – ny gräns vid Neva – i Jörg Ganzenmüller, *Das belagerte Leningrad 1941–1944: die Stadt in den Strategien von Angreifern und Verteidigern* (Paderborn 2007) s. 36.

9. Se Henrik Arnstad "Finskt livsrum", *Dagens Nyheter* 10/9 2008 (<http://www.dn.se/kulturoch-debatt-essa/finskt-livsrum-1.483696>, 25/4 2010), den ovan nämnda artikeln av Arnstad och där nämnd litteratur samt Arnstads bok *Skyldig till skuld: en europeisk resa i Nazitysklands skugga* (Stockholm 2009).

10. *Encyclopedia Britannica online*.v. "Siege of Leningrad", (<http://www.britannica.com/EBcheck-od/topic/335949/Siege-of-Leningrad>, 24/4 2010). Min översättning.

välkänt faktum att "Finland inte deltog i belägringen av Leningrad". Åter anar vi semantiska besvärjelser och skönmålning av de finska krigsmålen. I sammanhanget brukar anföras att finnarna inte besköt staden med artilleri. Det må så vara, men det avgörande är att transporter till och från Leningrad norr om Ladoga omöjliggjordes av finnarna. Dessa deltog alltså i utsvaltningen av staden. En annan sak är att den finländska statsledningen efterhand blev försiktigare när en tysk seger över Sovjet inte längre var säker och bland annat avstod från att försöka erövra Leningrad.¹¹ Det förändrar inte de ursprungliga målen.

Finlands roll under fortsättningskriget har kommenterats av en del finnar som själva var med. Av antologin *Ur tystnaden: vita fläckar i Finlands närhistoria* framgår att flera av dem, åtminstone i efterhand, uppfattade Finland som delaktigt i det monstruösa brottet mot Leningrads människor.¹² Här nöjer jag mig med att citera ur Paavo Rintalas dikt "Leningrads ödessymfoni", som väl fångar både den finska historiografins och de medverkandes moraliska dilemma: "håll det här i minnet ärade belägrare [...] berätta inte sanningen för edra barn, de kommer aldrig att förlåta er, ljug också för edra barnbarn, i händelse ni vill förbli ärade och värderade medborgare i deras ögon. Ty om ni talar om för dem det som verkligen hände, så glömmet de er och minns bara offren, de som ni offrade".¹³

Som framgått tar Mellberg upp många saker som jag alls inte berörde i mina tidigare inlägg. En sak hon däremot inte kommenterar är den kritik jag riktade mot Forum för levande historias sätt att använda historiska kartor. Det kan finnas skäl att avslutningsvis återkomma till detta.

I Forum för levande historias utställning i samarbete med Regionmuseet i Kristianstad 2004–2005¹⁴ om baltutlämningen ingick en karta över Europa 1942, när Axelmakterna stod på höjden av sin makt och stora delar

11. Det hindrar inte att statsrådet Paasikivi hösten 1941 skrev det tal han skulle hålla när tyskarna som förväntat intagit den; se Meinander (1999) s. 234.

12. Matts Andersén, Erik Andréén & Henrik Fägelbärj (red.), *Ur tystnaden: vita fläckar i Finlands närhistoria*, (Vasa 1989). Exempel på att även en del bland det vanliga manskapet redan under kriget visste vad som pågick i staden ges bl.a. på s. 96. Med det täta samarbetet mellan tysk och finsk militär på ledningsnivå är det helt otänkbart att man i den finska krigsledningen inte kände till svälten eller att det tyska uttalade målet var att låta befolkningen svälta ihjäl. Uppenbarligen har man från finsk sida, liksom Ganzenmüller (2007) s. 36f. visat var fallet från tysk, bemödat sig att hålla vanliga soldater ovetande.

13. Andersén et al. (red.) (1989) s. 96f.

14. "Baltutlämningen – ett svenskt trauma i andra världskrigets skugga" är en del av Forum för levande historias tema 'Sverige och Förintelsen' och har tidigare visats på Regionmuseet i Kristianstad." Enligt pressmeddelande från Forum för levande historia 14 mars 2005.

Bildtext vid utställningen: "Europa 1942. Nazi-Tyskland och Axelmakterna står på höjden av sin expansion. Stora delar av kontinenten ligger under Hitlers kontroll."

* Regionmuseet i Kristianstad har varit *Historisk tidskrift* behjälpligt att låna ut kartan för publicering. Denna karta byttes i utställningen ut mot en annan för att förtydliga Finlands roll under andra världskriget. På den nya kartan framgår, enligt Regionmuseet i Kristianstad, att Finland efter Sovjetunionens anfall stred på Tysklands sida men att Finland i slutet av kriget bröt med Tyskland. Reds. anm.

av kontinenten låg under Hitlers kontroll (se ill.). Som jag påpekade i mitt tidigare debattinlägg vanställer kartan Finlands roll i skeendet. Landet avbildas med samma färg som Storbritannien och de neutrala staterna. På detta sätt antyds en avgörande skillnad mot andra länder som var allierade med Tyskland och deltog i angreppet och ockupationen av Sovjet. På historiska kartor brukar man i vanliga fall använda samma färg för Finland som för andra sådana stater; det gäller såväl finska standardverk i historia som svenska och brittiska uppslagsverk.¹⁵ Utställningens karta saknar vidare varje antydning om Finlands ockupation av Fjärrkarelen, som om anfallet och övergreppen på den ryska civilbefolkningen aldrig förekommit. Däremot avbildas alla andra staters erövring av sovjetiskt territorium. Det kan tilläggas att kartan visar samma gränsdragning 1942 som gällde före 1940 års fred, och att den dessutom är så slarvigt ritad att gränslinjen ligger öster om den verkliga. Därmed minskas sovjetiska Karelen mellan Vita havet och Finland med mellan en tredjedel och hälften. Formen på gränsen närmare Finska viken är också felaktig.

Efter att ha fått utstå kritik presenterade Forum och dess medarrangör en ny version av kartan på utställningarna från och med 2005. Den enda skillnaden var dock att Finland nu gjorts brunrandigt istället för vitt. Även den nya versionen förvanskade därmed den historiska verkligheten.

Det kan tyckas vara petigt i överkant att lyfta fram dessa felaktigheter, men jag menar att de säger något om historieskrivning i statlig regi. När en viss bild av det förflutna skall kolporteras till allmänheten genom regeringsdirektiv blir sanningen ofta lidande, vare sig det beror på politiska hänsyn, okunnighet eller något annat. Min förhoppning är att allt fler historiker skall inse detta och agera därefter.

15. Bl.a. *Nationalencyklopedin*, bild s.v. "andra världskriget", s. 356, *Encyclopedia Britannica on line*, bild s.v. "World War" (<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/335949/Siege-of-Lenin-grad>, på nätet 3/5 2010), *Atlas till historien* (Stockholm 1993), s. 51.